

การพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา
สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา*

DEVELOPMENT OF LEARNING MANAGEMENT BASED ON THE MIDDLE PATH FOR
SECONDARY SCHOOL STUDENTS UNDER OFFICE OF SECONDARY
EDUCATIONAL SERVICE AREA

¹พระมหาเกียรติศักดิ์ กิตติपाल (จุมพลน้อย) Phramaha Keattisak Kittipalo (Jumpolnoi),

²พระมหาสมบัติ ธนบุญโย Phramaha Sombut Thanapunyo,

³ระวิง เรืองสังข์ Rawing Ruangsanka

^{1,2,3}มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

E-mail: ricetree2563@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนการวิจัย 3 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาองค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา 3 ชั้น ประกอบด้วย 1) การวิเคราะห์เอกสาร 2) ใช้แบบสอบถามกลุ่มตัวอย่าง 364 คน 3) การสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้านพระพุทธศาสนาและการจัดการศึกษา และผู้บริหาร 3 คน ขั้นตอนที่ 2 พัฒนาแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา 3 ชั้น ประกอบด้วย 1) การยกร่างแนวคำถามการสนทนากลุ่ม 2) การสนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความเชี่ยวชาญเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง 12 ท่าน 3) การตรวจสอบด้วยแบบประเมิน โดยมีกลุ่มตัวอย่าง 325 คน และขั้นตอนที่ 3 นำเสนอการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยในขั้นนี้ได้ดำเนินการแก้ไข ปรับปรุงและนำเสนอ ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญ 5 ส่วน คือ 1) องค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ 6 ด้าน 2) องค์ประกอบของทางสายกลาง 8 ประการ 3) กระบวนการจัดการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน 4) ลักษณะการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง 8 อย่าง และ 5) ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการเรียนรู้ 6 ประการ

คำสำคัญ: การพัฒนา, การจัดการเรียนรู้, ทางสายกลาง, นักเรียนระดับมัธยมศึกษา

Abstract

The purposes of this thesis were to propose the development of learning management based on the Middle Path for secondary school students under office of secondary education service area. Mixed methods research included qualitative research quantitative research was designed. There are 3 phases: Phase 1; study the development of learning management based on the Middle Path for secondary school students under office of secondary education service area which consisted of 3 steps; 1) document analysis, 2) questionnaires were used by 364 people, 3) interviewing with qualified experts in Buddhism and educational management and administrators a total of 3 people. Phase 2; development of learning management guideline based on the Middle Path for secondary school students under office of secondary education service area which consisted of 3 steps; 1) drafting questions to group discussion, 2) discussions by 12 expert groups with expertise in managing to learn based on the Middle Path, 3) validate with evaluation forms with a sample of 325 people. Phase 3; propose the development of learning management based on the Middle Path for secondary school students under office of secondary education service area which can be done by modify, improve and present. The results of the study found that the development the learning management based on the Middle Path for secondary school students under office of secondary education service area consisted of 5 main elements: 1) six aspects of learning management, 2) eight elements of Middle Path, 3) four steps of learning management process, 4) eight manners of learning management based Middle Path, and 5) six factors that affect success of learning management.

Keywords: Development, Learning Management, Middle Path, Secondary School Students

บทนำ

สภาวการณ์การเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกประเทศที่มีผลกระทบต่อการจัดการศึกษาของประเทศ แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยยังต้องเผชิญกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกศตวรรษที่ 21 ที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ซับซ้อนและคาดการณ์ได้ยาก ในขณะที่ผลการจัดการศึกษาของประเทศในทุกๆระดับยังคงมีปัญหาทั้งในด้านคุณภาพของคนไทยที่ผู้เรียนและผู้สำเร็จการศึกษาระดับต่างๆ ที่ยังมีผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา คุณลักษณะ และทักษะอยู่ในระดับที่ยังไม่น่าพึงพอใจ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560, หน้า 75) เมื่อสถานการณ์ของรัฐบาลไม่มีความเสถียรเป็นเอกภาพ เปลี่ยนแปลงการเมืองอยู่บ่อยครั้ง นโยบายก็ไม่นิ่งไม่แน่นอน ผู้ปฏิบัติการ สถานศึกษาก็นำไปปฏิบัติได้ไม่มีประสิทธิภาพ ขาดความต่อเนื่อง คุณภาพการศึกษานักเรียนไทยก็ไร้ความยั่งยืน วิชาการความรู้ไม่ได้มาตรฐาน ความประพฤติ จรรยาบรรณ ศีลธรรมที่ช่วยพัฒนาจิตใจก็ไม่ได้รับการสนับสนุนเท่าที่ควร ทำให้ประเทศชาติได้ทรัพยากรคนที่มีในระบบที่ไม่ได้คุณภาพ สมบูรณ์ตามที่คาดหวังไว้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ 9 ได้ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาท มีใจความตอนหนึ่งว่า “ความเจริญนั้นมักจำแนกกันเป็นสองอย่าง คือ ความเจริญทางวัตถุอย่างหนึ่ง และความเจริญทางจิตใจอีกอย่างหนึ่ง ยิ่งกว่านั้น ยังเห็นว่า ความเจริญอย่างแรกอาศัยวิชาการทางด้านวิทยาศาสตร์เป็นปัจจัยสร้างสรรค์ ส่วนความเจริญอย่างหลังอาศัยศิลปะวัฒนธรรมจรรยาเป็นปัจจัยแท้จริงแล้ว ความเจริญทางวัตถุกับความเจริญทางจิตใจที่ดี หรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับทางด้านศิลปะวัฒนธรรมจรรยาที่ดี มีสิ่งที่จะแยกออกจากกันให้เด็ดขาดได้ ทั้งนี้ เพราะสิ่งที่เราพยายามจะแยกออกจากกันนั้น มีมูลฐานที่เกิดอันเดียวกัน คือ “ความจริงแท้” ซึ่งเป็นวิทยาศาสตร์ ถึงจะพยายามแยกจากกันอย่างไรที่สุดก็จะรวมลงสู่กำเนิดจุดเดียวกัน แม้แต่จุดประสงค์ก็จะลงสู่จุดเดียวกัน คือความสุข ความพอใจของทุกคน” (กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, 2558, หน้า 20) จากพระบรมราโชวาทจะเห็นได้ว่า การจะพัฒนาสิ่งหนึ่งสิ่งใดให้มีความเจริญก้าวหน้า จำเป็นต้องสร้างความเจริญทั้งทางวัตถุและจิตใจไปพร้อมกัน คือ วิชาการทางวิทยาศาสตร์ต้องเจริญก้าวหน้าไปคู่กับความเจริญทางด้านศิลปะวัฒนธรรมจรรยา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ความเจริญควรมีทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ ไม่อาจแยกพัฒนาส่วนหนึ่งส่วนใดเฉพาะได้ เพราะจุดหมายปลายทางของความเจริญ คือ ความสุข ความพอใจของทุกคนเหมือนกัน

โรงเรียนมัธยมศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นการศึกษา ทั้ง 42 เขต มีหน้าที่สำคัญในการจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับศักยภาพของเยาวชนไทย มีความรู้ความสามารถ จบแล้วสามารถประกอบสัมมาชีพ และดำรงตนเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม แต่ระยะเวลาหลายสิบปีที่ผ่านมา มีหลายองค์ประกอบในการจัดการเรียนรู้อยู่ไม่ได้รับการแก้ไขเท่าที่ควร โดยเฉพาะด้านผู้เรียนที่ยังได้รับการพัฒนาที่ไม่ตรงจุดและถูกปล่อยปละเลยในหลายด้าน สอดคล้องกับธนภฤต สิทธิราช และคณะ (2558, หน้า 73) ที่พบว่า การจัดการมัธยมศึกษาของประเทศไทยนั้น ได้ดำเนินการด้านคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียน ปัญหาการประเมินคุณลักษณะอันพึงประสงค์ของนักเรียนเป็นไปอย่างรวบรัดเกินไป โดยเฉพาะทักษะการเรียนรู้และการใฝ่หาความรู้ของคนไทย และสอดคล้องกับประพนธ์ หลีสสิน (2551, หน้า 233) ที่พบว่า นักเรียนเกิดความฟุ้งเฟ้อ เกิดการเลียนแบบและแข่งขันใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่รุ่นใหม่ๆ ทันสมัยกว่าเพื่อนๆ จึงเป็นการไม่ควบคุมให้นักเรียนอยู่ในกรอบบรรทัดฐานสังคม ซึ่งสาเหตุเหล่านี้ น่าจะพอสรุปได้ว่า เกิดจากการที่บุคคลในครอบครัวและในชุมชน ไม่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน ให้การสนับสนุนนักเรียนในการฝ่าฝืนบรรทัดฐานของสังคมหรือการสนับสนุนทางสังคม ขาดการควบคุมทางสังคม หรือการไม่ควบคุมให้นักเรียนปฏิบัติตามกฎหมาย จารีตประเพณีอันดีงามของสังคมสภาพปัญหาเหล่านี้ ล้วนส่งผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในประเทศชาติอย่างต่อเนื่อง

บทความวิจัยนี้ ผู้เขียนจะได้นำเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง คือ องค์ประกอบการจัดการเรียนรู้อัน 6 ส่วน ประกอบด้วย ผู้เรียน ผู้สอน กิจกรรมการเรียนรู้ บริบทในการจัดการเรียนรู้ จุดมุ่งหมายในการจัดการเรียนรู้ และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับสิ่งแวดล้อมในชั้นเรียน เพื่อบูรณาการกับหลักทางสายกลางในพระพุทธศาสนา 8 ประการ ประกอบด้วย การเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) การคิดชอบ (สัมมาสังกัปปะ) การพูดชอบ (สัมมาวาจา) การกระทำชอบ (สัมมากัมมันตะ) การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) การพยายามชอบ (สัมมาวายายะ) การระลึกชอบ (สัมมาสติ) และการมุ่งมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ) ซึ่งเป็นผลจากการได้ศึกษาเอกสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางที่ปรากฏในศาสตร์สมัยใหม่ และในหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง บุคลากรทางการศึกษาและผู้อ่านที่สนใจในการนำผลการศึกษาค้นคว้าไปใช้ในการพัฒนาการศึกษา

และงานวิชาการ รวมทั้งสถานศึกษาสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทของโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพเกิด ประสิทธิภาพด้านเรียนรู้ของผู้เรียนดียิ่งอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อนำเสนอการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมวิธี ประกอบด้วยการวิจัยเชิงปริมาณและการ วิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย 3 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาองค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับ มัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา มี 3 ตอน ได้แก่

1. ศึกษาจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้ององค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง สำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยการทำการวิเคราะห์และ สังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎีในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง โดยเครื่องมือที่ใช้คือ แบบการศึกษาเอกสาร (Document Study) ทำให้ได้กรอบแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบจัดการเรียนตาม หลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เพื่อใช้ในการ สร้างแบบสอบถาม

2. ศึกษาจากการแจกแบบสอบถามเกี่ยวกับองค์ประกอบจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง สำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยการแจกแบบถาม ความคิดเห็นของครูในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ทั้ง 42 เขต ได้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 400 คน ได้รับแบบสอบถามกลับมาจำนวน 364 คน คิดเป็น 91% โดยเครื่องมือที่ใช้คือ แบบสอบถาม (Questionnaire) แบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ ตามแบบลิเคิร์ต (Likert Five Rating Scale) (บุญชม ศรีสะอาด, 2535, หน้า 99) มีการวิเคราะห์ด้วยสถิติพื้นฐานและหาค่าความต้องการจำเป็น (Priority Needs Index : PNI_{modified}) (สุวิมล ร่องวาณิช, 2558, หน้า 279) ทำให้ได้องค์ประกอบจัดการ เรียนตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

3. ศึกษาจากการสัมภาษณ์เกี่ยวกับองค์ประกอบจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับ นักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิด้าน พระพุทธศาสนาด้านการจัดการศึกษาและผู้บริหารสถานศึกษาในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา รวมทั้งหมด 3 คน โดยใช้เทคนิค Snow Ball และการเลือกแบบเจาะจง กำหนดเกณฑ์ในการ คัดเลือก โดยเครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์ (Interviewing) ทำให้ได้องค์ประกอบจัดการเรียนตามหลัก ทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เพื่อนำผลที่ได้ ไปยกร่างแนวทางในขั้นตอนที่ 2 ต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 พัฒนาแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับ มัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา มี 3 ตอน ได้แก่

1. ยกร่างแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยผู้วิจัยนำผลลัพธ์จากขั้นตอนที่ 1 มายกร่างด้วยตนเอง และนำไปปรึกษาประธานกรรมดุชฎินิพนธ์เพื่อพิจารณาความถูกต้องของภาษา และความสอดคล้องของข้อความถามกับกรอบการสร้างแบบสัมภาษณ์ในการสนทนากลุ่ม โดยเครื่องมือที่ใช้คือ โดยเครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์ (Interviewing) ทำให้ได้แนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา (ฉบับร่างที่ 1)

2. พัฒนาแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 12 คน ที่มีความเชี่ยวชาญ และเป็นที่ยอมรับในเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยเครื่องมือที่ใช้คือ แบบสัมภาษณ์ที่ได้จากแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา (ฉบับร่างที่ 1) ทำให้ได้แนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา (ฉบับร่างที่ 2)

3. ตรวจสอบแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยการแจกแบบสอบถามผู้บริหารในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 345 คน โดยการสุ่มแบบหลายขั้นตอน ส่งแบบสอบถามกลับมา 325 ฉบับ คิดเป็น 94% โดยเครื่องมือที่ใช้คือ แบบสอบถาม (Questionnaire) แบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) 5 ระดับ ตามแบบลิเคิร์ต (Likert Five Rating Scale) สอบถามเพื่อตรวจสอบแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ตามมาตรฐานการตรวจสอบ 4 ด้าน คือ 1) ความเป็นประโยชน์ 2) ความเป็นไปได้ 3) ความเหมาะสม 4) ความถูกต้อง การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ทำให้ได้แนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

ขั้นตอนที่ 3 นำเสนอการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา มี 1 ตอน คือ แก้ไข ปรับปรุง และนำเสนอแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา โดยผู้วิจัยนำขอขั้นตอนที่ 2 มาวิเคราะห์ ปรับปรุง แก้ไข และนำไปปรึกษาประธานกรรมดุชฎินิพนธ์ทั้ง 2 ท่าน เพื่อให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยเครื่องมือที่ใช้คือ แบบศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาใน ทำให้ได้แนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา (ฉบับสมบูรณ์)

สรุปผลการวิจัย

การพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 5 ส่วน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ส่วนที่ 1 องค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านผู้เรียน 2) ด้านผู้สอน 3) ด้านบริบทในการจัดการเรียนรู้ 4) ด้านกิจกรรมการเรียนรู้ 5) ด้านจุดมุ่งหมายในการจัดการเรียนรู้ และ 6) ด้านการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับสิ่งแวดล้อมในห้องเรียน

ส่วนที่ 2 องค์ประกอบของทางสายกลาง 8 ประการ ได้แก่ 1) การเห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) 2) ความคิดชอบ (สัมมาสังกัปปะ) 3) การพูดชอบ (สัมมาวาจา) 4) การกระทำชอบ (สัมมากรรมันตะ) 5) การเลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) 6) ความพยายามชอบ (สัมมาวายามะ) 7) ความระลึกรู้ชอบ (สัมมาสติ) และ 8) ความตั้งมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ)

ส่วนที่ 3 กระบวนการจัดการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การเตรียมการจัดการเรียนรู้ 2) การจัดการกิจกรรมการเรียนรู้ 3) การประเมินผลการจัดการเรียนรู้ และ 4) การสะท้อนผลการจัดการเรียนรู้

ส่วนที่ 4 ลักษณะการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง 8 อย่าง เป็นการบูรณาการระหว่างองค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ 6 ด้าน กับองค์ประกอบของทางสายกลาง 8 ประการ จึงได้ผลคือ 1) การจัดการเรียนรู้ที่มีลักษณะด้านการเห็นชอบ 2) การจัดการเรียนรู้ที่มีลักษณะด้านการคิดชอบ 3) การจัดการเรียนรู้ที่มีลักษณะด้านการพูดชอบ 4) การจัดการเรียนรู้ที่มีลักษณะด้านการกระทำชอบ 5) การจัดการเรียนรู้ที่มีลักษณะด้านการเลี้ยงชีพชอบ 6) การจัดการเรียนรู้ที่มีลักษณะด้านการพยายามชอบ 7) การจัดการเรียนรู้ที่มีลักษณะด้านการระลึกรู้ชอบ และ 8) การจัดการเรียนรู้ที่มีลักษณะด้านการมุ่งมั่นชอบ

ส่วนที่ 5 ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการเรียนรู้ 6 ประการ ได้แก่ 1) การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ 2) การจัดการเรียนรู้ที่คำนึงความแตกต่างระหว่างบุคคล 3) การจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับพัฒนาการทางสมอง 4) การจัดการเรียนรู้ที่มุ่งส่งเสริมศีลธรรม 5) การจัดการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการลงมือปฏิบัติ และ 6) การจัดการเรียนรู้ที่มีการบูรณาการ

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพบประเด็นสำคัญที่นำมาอภิปรายผล ดังต่อไปนี้

การพัฒนาจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัด สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา ประกอบด้วย 5 ส่วน คือ 1) องค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ 2) องค์ประกอบทางสายกลาง 3) กระบวนการจัดการเรียนรู้ 4) ลักษณะการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง และ 5) ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการเรียนรู้ มีความสอดคล้อง สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (กลุ่มพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, 2553, หน้า 4) ที่ได้ระบุวิสัยทัศน์ของแนวทางการจัดทำหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐานว่า หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน มุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคน ซึ่งเป็นกำลังของชาติให้เป็นมนุษย์ที่มีความสมดุลทั้งด้านร่างกาย ความรู้ คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองไทยและเป็นพลโลก ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีความรู้และทักษะพื้นฐาน รวมทั้งเจตคติ ที่จำเป็นต่อการศึกษาต่อ การประกอบอาชีพและการศึกษาตลอดชีวิต โดยมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญบนพื้นฐานความเชื่อว่า ทุกคนสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้เต็มตามศักยภาพ และสอดคล้องในบางประเด็นกับ (กมลชาติ ภูวนาธิพงศ์, 2557, หน้า 46) ที่ทำการวิจัยพบว่า กระบวนการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา มีความสำคัญต่อการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาทักษะการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อการปรับเปลี่ยนชีวิตให้ดีขึ้น พร้อมกับการพัฒนาทุกด้านอย่างเป็นองค์รวม อันมี

องค์ประกอบด้านกาย ศีล จิตและปัญญา เพื่อให้ชีวิตดำเนินไปอย่างมีคุณค่าและความสุขในชีวิตที่พึงปรารถนาได้ การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำกระบวนการศึกษาตามหลักไตรสิกขามาบูรณาการในแต่ละกิจกรรม กล่าวคือ ใน การฝึกแต่ละกิจกรรมมีการฝึกศีล ได้แก่ การฝึกระเบียบวินัย การฝึกสมาธิ ได้แก่ การฝึกสมาธิ การฝึกปัญญา ได้แก่ การฝึกวิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ เป็นแกนหลักสำคัญ โดยจะใช้เกณฑ์คุณลักษณะตามหลักภavana 4 เป็นหลักประเมินพฤติกรรม และดังที่พระวชิระพันธ์ ติกขุปลโย (เสียงเย็น), ขวาล ศิริวัฒน์, พระวิเทศพรหมคุณ, สมpong สุวรรณภุมมา. (2561, หน้า 147-156) ได้ทำการวิจัยพบว่า การจัดการเรียนการสอนตามหลักไตรสิกขา เรื่องพุทธประวัติ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนบ้านเหล่าหมี เป็นกระบวนการที่เน้นผู้เรียนเป็น สำคัญ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง การจัดการเรียนการสอนตามหลักไตรสิกขา เป็นกระบวนการ เรียนรู้เป็นไปในลักษณะของการบูรณาการที่ประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา เพราะศีลเป็นการเรียนรู้ด้าน พฤติกรรมหรือการเรียนรู้ทักษะพิสัย สมาธิเป็นการเรียนรู้ด้านเจตคติ ปัญญาเป็นการเรียนรู้ด้านพุทธิพิสัย ผู้วิจัยเพียงแนะนำให้คำปรึกษา จูงใจใฝ่เรียนรู้ และกระตุ้นให้ผู้เรียนคิดลงมือค้นคว้าคิดวิเคราะห์ตามขั้นตอน ของกิจกรรมการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้จากกระบวนการของการจัดการเรียน การสอนตามหลักไตรสิกขา

องค์ความรู้การวิจัย

ผู้วิจัยได้เสนอองค์ความรู้การวิจัยเป็นผลจากการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลัก ทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เป็นตัว ขับเคลื่อนกระบวนการในแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา เป็นรูปแบบเชิงสัญลักษณ์ (Semantic Model) ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 องค์ความรู้การวิจัย “การพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง”

จากภาพที่ 1 องค์ความรู้การวิจัย อธิบายได้ดังนี้
 การพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง ที่ประกอบด้วย PMEFL ดังนี้
 ภาพวงข้างใน เป็นกระบวนการจัดการเรียนรู้ 4 ขั้นตอน มีคำย่อภาษาอังกฤษว่า “PMEFL” (อ่านว่า พีเมฟ) มีคำอธิบายดังนี้

P = Preparing of Learning Management คือ การเตรียมการจัดการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนที่ 1 มี 4 อย่าง ได้แก่ 1) มีการศึกษาหลักสูตร 2) มีการกำหนดเทคนิควิธีสอน 3) มีการสำรวจองค์ประกอบอื่นๆ และ 4) มีการสร้างบรรยากาศการเรียนรู้เบื้องต้น

M = Management of Learning Activities คือ การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนที่ 2 เป็นการลงมือจัดการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งให้กับผู้เรียนตามความแตกต่างแต่ละช่วงวัย อันประกอบด้วย รูปแบบการจัดการเรียนรู้ วิธีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้

E = Evaluation of Learning Management คือ การประเมินผลการจัดการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนที่ 3 เป็นการตรวจสอบความเป็นไปในการจัดการเรียนรู้ว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์วางไว้ไหม ประเมินได้ครอบคลุมผู้เรียนทุกด้าน หรือนักเรียนได้รับการประเมินอย่างทั่วถึงตามสภาพความเป็นจริงแต่คนละคนอย่างเป็นขั้นเป็นตอนหรือเปล่า การดำเนินการเกิดประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลอย่างที่คาดหวังหรือไม่ เพื่อนักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาที่พึงประสงค์ และสามารถผ่านเกณฑ์มาตรฐานในแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ได้

F = Feedback of Learning Management คือ การสะท้อนผลการจัดการเรียนรู้ เป็นขั้นตอนที่ 4 เป็นผลย้อนกลับจากการประเมินการจัดการเรียนรู้แล้ว มีผลลัพธ์ออกมาเป็นอย่างไร เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการจัดการเรียนรู้หรือไม่ รวบรวมผล นำมาวิเคราะห์ สรุป ปรับปรุงแก้ไข และมีแนวคิดส่วนใดสามารถนำไปต่อยอดได้ ก็นำไปพัฒนาต่อไป

ภาพวงรอบนอก เป็นองค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางซึ่งเป็นแกนหลักของแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทาสายกลาง โดยองค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง คือ การเห็นชอบ การคิดชอบ การพูดชอบ การกระทำชอบ การเลี้ยงชีพชอบ การพยายามชอบ การระลึกชอบ และการมุ่งมั่นชอบ ด้วยการบูรณาการกับองค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ 6 ได้แก่ ผู้เรียน ผู้สอน กิจกรรมการเรียนรู้ บริบทในการจัดการเรียนรู้ จุดมุ่งหมายในการจัดการเรียน และการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับสิ่งแวดล้อมในชั้นเรียน เพื่อให้แนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทาสายกลางดำเนินการพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณลักษณะที่อันพึงประสงค์ตามที่คาดหวังไว้ จำเป็นต้องคำนึงในเรื่องทั้ง 6 ประการ อันประกอบด้วยคำย่อภาษาอังกฤษคือ SC+PD+BD+SP+DS+IH มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

SC = Students Center คือ การจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เป็นเรื่องแรกที่ต้องคำนึงในเวลาจัดการเรียนการสอน ผู้เรียนคือศูนย์กลางที่ผู้สอนต้องจัดการเรียนรู้ให้มีความเหมาะสม โดยใช้แผนการจัดการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น มีวิธีการสอนที่หลากหลาย กิจกรรมการเรียนรู้ที่น่าสนใจ มีการวัดผลประเมินผลอย่างทั่วถึง และผลสะท้อนจากการเรียนการสอนเพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไขต่อ ทุกขั้นตอนให้ยึดผู้เรียนเป็นสำคัญของกระบวนการ โดยจะสอนอะไร ด้วยวิธีอะไร เกิดอย่างไรกับผู้เรียน

PD = People Difference คือ การจัดการเรียนรู้คำนึงความแตกต่างระหว่างบุคคล เป็นการจัดการเรียนการสอนตามความแตกต่างด้านความชอบ ความถนัด ความสนใจของผู้เรียนแต่ละคน โดยให้คำนึงว่า ผู้เรียนมีศักยภาพในการเรียนรู้แตกต่างกันเป็นพื้นฐาน จึงมีเตรียมกิจกรรม โครงการงาน เทคนิคการสอนที่หลากหลายและยืดหยุ่น มีการปรับใช้ในเข้ากับสถานการณ์และตัวผู้เรียนในขณะนั้น เพื่อให้การเรียนการสอนเป็นไปด้วยความเรียบร้อย ผู้เรียนแต่ละคนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองถนัด ทำได้ ปฏิบัติเป็น โดยอยู่ในขอบเขตเนื้อหาเดียวกัน

BD = Brian Development คือ การจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับพัฒนาการทางสมอง สิ่งที่ควรคำนึงในการจัดการเรียนการสอนเรื่องแรก คือ พัฒนาการของผู้เรียนแต่ละคน ผู้เรียนแม้อยู่ในระดับเดียวกัน แต่มาจากบริบทของครอบครัว สังคมที่อยู่อาศัยต่าง การเอาใจใส่ของครอบครัวก็ต่างกัน จึงมีส่วนสำคัญทำให้ผู้เรียนแต่ละคนได้รับการอบรมสั่งสอนดูแลที่ต่างกัน พัฒนาการทางสมอง กระบวนการคิด การเรียนรู้จึงต่างกันไป ความสนใจในการเรียนรู้เรื่องเดียวกับ ส่งผลให้ผู้เรียนมีความรู้มีความเข้าใจเร็วแตกต่างกันไป ดังนั้น ควรมีการประเมินผู้เรียน แยกกลุ่มผู้เรียน และวางแผนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้มีความยากง่ายสอดคล้องและเหมาะสมกับพัฒนาการของผู้เรียนเป็นรายบุคคลไป

SP = Supporting Precepts คือ การจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม โดยความรู้ของมนุษย์นั้น มี 2 ส่วน คือ ความรู้จากภายนอกและความรู้จากภายใน ความรู้จากภายนอก ได้แก่ จากตำราวิชา แหล่งการเรียนรู้ต่าง ส่วนความรู้จากภายใน ได้แก่ การประพฤติปฏิบัติดีงาม ศีลธรรม จรรยาบรรณ ฉะนั้นนักเรียนที่สมบูรณ์จึงควรมีทั้งวิชาการความรู้ในการหาเลี้ยงครอบครัว และมีความประพฤติดีงามเพื่อจะใช้ความรู้นั้นไปในทางสัมมาชีพ เป็นประโยชน์เกื้อกูล ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น

DIY = Doing it Yourself คือ การจัดการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการลงมือปฏิบัติ การเรียนการสอนในปัจจุบันจะอาศัยเพียงกระดาษตัวอย่างเดียวไม่ได้ เพราะองค์ความรู้มีง่ายต่างกัน สิ่งสำคัญการที่นักเรียนได้ลงมือค้นหาคำตอบจากการปฏิบัติจริงด้วยตนเอง จะช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ได้เร็วขึ้นและเป็นความรู้ที่คงอยู่ได้นานกว่าการเรียนรู้แบบอื่น

IH = Integration Holistic คือ การจัดการเรียนรู้ที่มีการบูรณาการ โดยนำทุกองค์ประกอบที่สำคัญมาจัดการเรียนรู้แบบองค์รวม ทุกส่วนสามารถพัฒนาไปพร้อมกันและเกิดประโยชน์ไปพร้อมกัน แม้จะมุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม แต่ก็มีคุณลักษณะอย่างอื่นแฝงอยู่ด้วย เช่น การสอนให้ผู้เรียนมีเมตตา โดยรู้จักสัตว์ ไม่ทำลายสัตว์ เมื่อเห็นสัตว์บางตัวเจ็บ นักเรียนเกิดความสงสาร ทำผลให้ กรณีย์ เพียงต้องการให้เด็กรู้จักการเมตตาต่อสัตว์ แต่การทำผลให้เพราะสงสาร กรุณาจึงเป็นคุณธรรมแฝงที่ตามโดยปริยาย เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 สถานศึกษาควรส่งเสริมการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง ให้ผู้บริหาร ครู ผู้ปกครอง คณะกรรมการสถานศึกษา นักเรียน และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ในสถานศึกษาได้มีส่วนร่วมในการวางแผน การกำหนดแนวทางการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ เพื่อให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกคนตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา แล้วนำไปดำเนินการจัดทำโครงการ กิจกรรม เพื่อพัฒนาทักษะการเรียนรู้ที่จำเป็นให้กับนักเรียน ซึ่งแนวทางที่ได้เสนอไว้ในงานวิจัยครั้งนี้มีหลายองค์ประกอบที่สำคัญ ซึ่งได้บูรณาการองค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ กับองค์ประกอบของทางสายกลาง โดยมีกระบวนการจัดการเรียนรู้ที่เป็นขั้นตอน และปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการเรียนรู้ตัวสนับสนุน ดังนั้น สถานศึกษาจึงควรนำแนวทางไปประยุกต์ใช้ให้มีความเหมาะสมกับนักเรียนในสถานศึกษาอย่างทั่วถึงทุกระดับชั้น

1.2 วงการศึกษาไทยควรส่งเสริมให้มีการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลาง โดยอาศัยองค์ประกอบการจัดการเรียนรู้ 6 ส่วน มี ผู้เรียน ผู้สอน เป็นต้น ที่ครบถ้วน บูรณาการกับองค์ประกอบทางสายกลาง 8 ประการ ได้แก่ การเห็นชอบ การคิดชอบ เป็นต้น เพื่อให้ได้ผู้เรียนที่รู้จักความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในการดำเนินชีวิต

1.3 นักวิชาการและนักการศึกษาควรมีการศึกษาหลักทางสายกลางให้เข้าใจลึกซึ้ง ทั้งภาคทฤษฎีและการนำไปปฏิบัติ และช่วยกันส่งเสริมให้เยาวชน นักเรียน นิสิต นักศึกษา ได้ศึกษาทำความเข้าใจหลักทางสายกลางและกระบวนการนำไปปฏิบัติให้ถูกต้อง เพื่อให้เกิดผลการเรียนรู้ที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ในบริบทของสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษาทั่วประเทศ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามบริบท จึงควรทำการวิจัยเพื่อศึกษาแนวทางการนำรูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

2.2 ควรทำการศึกษาวิจัยต่อไปโดยการติดตามผลของแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

2.3 ควรทำการศึกษาวิจัยต่อไปโดยการทำกิจกรรม โครงการ หรือตัวชี้วัดของแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลักทางสายกลางสำหรับนักเรียนระดับมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามัธยมศึกษา

เอกสารอ้างอิง

- กมลลาศ ภูวนาธิพงษ์. (2557). **กระบวนการปลูกฝังค่านิยมการบริโภคด้วยพุทธปัญญาสำหรับวัยรุ่น**. ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม. (2558). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในหลักศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- กลุ่มพัฒนากระบวนการเรียนรู้ สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. (2553). **แนวทางการจัดการเรียนรู้ ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- พระวิระพันธ์ ดิถุขปญโญ (เสียงเย็น), ขวาล ศิริวัฒน์, พระวิเทศพรหมคุณ, สมปอง สุวรรณภูมา. (2561). การจัดการเรียนการสอนตามหลักไตรสิกขา เรื่อง พุทธประวัติ นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 โรงเรียนบ้านเหล่าหมี จังหวัดมุกดาหาร. **วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. 5(1). 147-156.
- ธนกฤต สิทธิราช และคน. (2558). **อนาคตภาพการจัดการมัธยมศึกษาของประเทศไทยในสองทศวรรษหน้า**. **วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**. 17(3). 73.
- บุญชม ศรีสะอาด. (2535). **การวิจัยเบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: สุวีริยาสาส์นการพิมพ์.
- ประพนธ์ หลีสิน. (2551). **กระบวนการทางสังคมของนักเรียนที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบน : กรณีศึกษาโรงเรียนมัธยมศึกษา**. ดุษฎีนิพนธ์การศึกษา ดุษฎีบัณฑิต. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). **แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 – 2579**. กรุงเทพมหานคร: พรักหวานกราฟฟิค.
- สุวิมล ว่องวานิช. (2558). **การวิจัยประเมินความต้องการจำเป็น**. กรุงเทพมหานคร: วี.พริ้นท์ (1991).